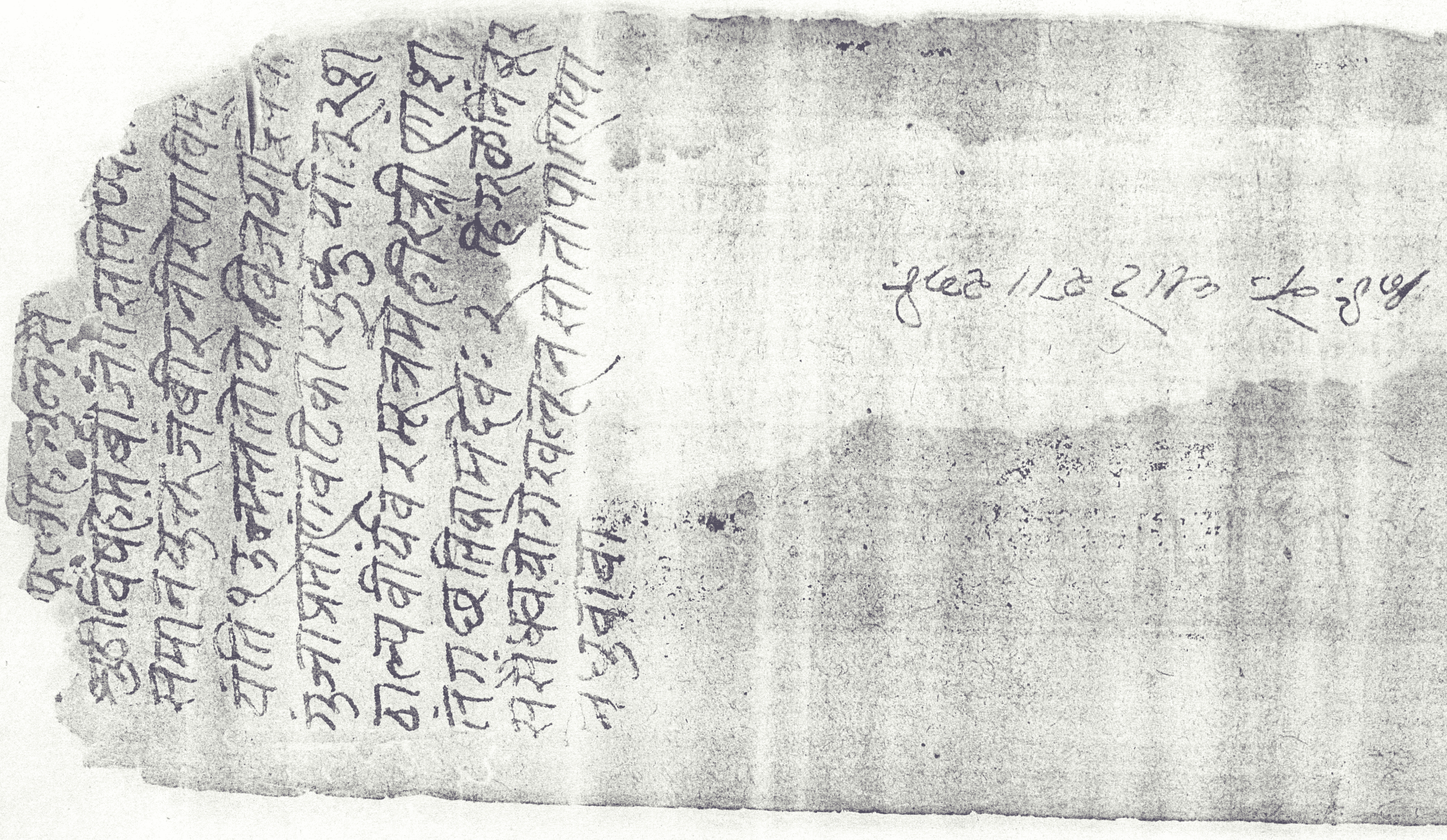

कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

Acc. No. ~~3097~~. M-1899
Title - षट्पदीस्तोत्र - टीका॰
टी. :- वेदान्तसिद्धान्तदीपिका॰ (= विद्वच्चित्तप्रसादिनी)
Author - टी. :- आनन्दगिरी (?) (वैकुण्ठशिष्य)
Date - संवत् 1847 / शके 1712.
Folio - 12   Sub - वेदान्त. स्तोत्र इ॰
Xerox - 24
Scribe - सीताराम यादव (मल्लिकाग्राम)

श्रीगणेशायनमः श्रीमहात्रिपुरसुंदर्यैनमः नत्वारामंरमानाथंश्रीमच्छंकरंतथा
करिष्यामिचव्याख्यानंषट्पद्याःसुगमाक्षरैः १ वेदविरुद्धकर्मानुष्ठानोत्पन्नदुरितदावा
नलविदग्धांतःकरणान्विषयरसेबडिशाय हृदयविष्णुविमुखान्समुद्दिधीर्षुः श्री
मच्छंकरःषट्पदीस्तोत्रंप्रणिनाय तत्रविषयासक्तिप्रमादापहृतविवेकानांविष्णु
[illegible]विप्रगुरुज्येष्ठेष्वविनयाद्दुरितोत्पत्तिमाकलय्यतन्निवृत्तिमेवतावत्प्रार्थयते
अविनयमिति अविनयमपनयविष्णोदमयमनःशमयविषयरसतृष्णां भूतद
यांविस्तारयतारयसंसारसागरतः १ इहखलुमंडलेश्वराणांचक्रवर्तिनांचता
दृग्दंडादिभिरपराधक्षममितिसार्वजनीनं ताडनाधिकारस्यतपनतनयप्रसक्त
त्वान्नतत्रस्वातंत्र्यं अणिमादिगुणस्येश्वरस्यतुलक्ष्मीकलत्रत्वान्नदंडापेक्षा
[illegible]पि गजेंद्रादिभिस्तन्निवृत्तिकामैस्ततएवभगवानुद्धृतिप्राप्तापराधनिवृत्तिय

दि

त्नः स्वयमपि स्तौति विष्णोरिति विष्णुशब्दस्य तत्प्रधानत्वात् विष्लृ व्याप्तावित्यस्य धा
तोर्विष्णुरूपसिद्धिस्तेन विष्णुशब्देन जगद्व्यापकः परमात्मोच्यते ननु व्यापकमात्रवाच
कत्वे आ[illegible]काशीवाचकता किं न स्यादिति चेन्न तेषामव्यापकत्वान्न तत्रातिव्याप्तिः
व्यापकत्वं हि सर्वात्मना सर्वसंबन्धत्वं।। तदपि कल्पितसर्वाधिष्ठानत्वं न चैतदाकाशादाव
स्ति तस्य तत्कार्यत्वात् इदमेव सर्वं ब्रह्मेति श्रुतेः सर्वात्मकत्वं ब्रह्मणो न तु बाधितमप्रपञ्च

न्य

स्वरूपत्वमेव यथा नदृष्टी नैवं तत्रापि बाधशंकोदीयात्।। कैरणाहि कार्यस्याभेदोतिमृदादिवत्
न च कार्यत्वाप्रसिद्धिः तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इति श्रुतेस्तदवगंतव्यं। नवा
न्वयेवं कस्याब्रह्मणो विकारित्वसिद्धिरिति वाच्यं राजभुजंगवत् ब्रह्मज्ञानेन कारणस्य ब्रह्मणः
चारात्।। तेन विष्णुत्वस्याजपराधस्यारूपोद्देकयोः प्रसिद्धत्वात्स्तौति हे विष्णो व्यापनशील

ए

सर्वोपद्रवनिदानमविनयमपनय निराकुरु राज्ञो गजयोनिमार्गोमुख्य विनय एव निदानं प्रसिद्धं

धनदसुतयोः प्रसिद्धैव च नैकुजयोनिप्राप्तौ तु हेतुत्वात् अविनयमपुरस्कृत्यादेव हिरण्यकशिपुराव
णशिशुपालादयोऽकसलयाञ्च सरूपमुद्धोपमर्देन निहताः करुणानिधिना भगवताविनयेनैव
कृति योगिमनसोरगोचरेण ब्रह्मसुलापाण्डवदास्यमोचरितं तथा च विनयाविनयोर्मुमुक्षुभे
गोर्हितुं इति तस्मिन् रतिमेव आदौ प्रार्थयते ननु जीवत्वे निभवपरिजनेषु विधाकुले यौवनादिषु
सत्स्वपि भजनपात्रेषु तद्धि लक्षणेषु सदास्मसोहार्दस्मरणं विनयस्तद्दमः सोऽविनयः तत्र मनो
निग्रहस्यैव तद्पाकरणहेतुत्वात् तन्निग्रहमेव प्रार्थयते ॥ दान्तमनसो हि निःश्रामवंति तेन तद्दमन
मेव कामयते हे विष्णो मम मनो दमय निवृत्तविषयाकारवृत्तिकं कुरु तद्दमनं तु मुन्यादिभिरशक्यं
उक्तं च अप्यब्धिपानान्महतः सुमेरून्मूलनादपि अपि वह्न्यशनात्साधो विषमश्चित्तनिग्रहः
विषयवासनाक्रान्तं मनो दुर्निग्रहं हि भवति अतो हि तव करचरणपुरस्कारात् विषयाकारैर्निवृत्तो वृत्ति
वयलेनैव तद्दमनं भवति अतिनियमिते हि तत्समाश्रयहेतुर्भवतीति तद्दमहेतुत्वेन तत्समा

णा

परतिं प्रार्थ्यते हे विष्णो विषयमृगतृष्णां शमयोपरतिं नय निवृत्तिं प्रापयेत्यर्थः विषयाः
स्रक्चन्दनवनितादयः विषिण्वन्ति निबध्नन्ति प्राणिनश्चित्तं स्वेन रूपेण निरूपणीयं कुर्वन्तीति
विषयास्स्रक्चन्दनादयस्तेषु विषयरसस्तस्मिन् तस्माद्विषयरसतस्मात् इक्षुरसो मधुरसो मधुर इति
कटुकषायाम्ललवणलक्षणः यद्वा विषयेषु रसस्पर्शपरमार्थज्ञानं रसस्तज्जनितस्तस्मात्
विषयरसतस्मात् परमार्थज्ञानं विनात्सम्पत्ते रसिमवादन्यथाजगद्गुरुस्कवल्लीदिग्धवत्
क्षिप्तादावपि लोकितस्मात्स्यात् अत्रापि रसइक्षुरस इति समासः वस्तुबुद्ध्या विषयोपादित्सा
तस्मात् अविनयमनिवस्यादिफलत्वेन भूतदयां प्रार्थ्यते भूतदयामिति यद्वा दुर्विनीताः
दीनचित्ताः प्राणिमात्रवधे प्रवर्तन्ते प्राणिमात्रे परमदुःखासहिष्णुतालक्षणादयास्ततो सर्वा
मंगललक्षणभूतद्रोहानुत्साहो भवतीत्याधिक्येन तां प्रार्थयते भूतदयामिति भूतेषु प्राणि
षु दया भूतदया निरुपाधिपरदुःखप्रहाणेच्छा तां विस्तारय प्रसह मत्संतमधिकां कुर्वित्यर्थः
तत्फलत्वेन संसारनिवृत्तिं प्रार्थयते तारयेति संसरणहेतुः संसारोऽविद्याकर्मविषयास

स्यादिः स एव सागर इव सागरः संसारसागरः आसक्तिरपि जडभरतस्येव जन्मान्तरहेतुर्भव
ति। यथा सागरपतितस्तरङ्गैः काष्ठैः कर्मानुसारेण नानायोनिपरिभ्रमणात् नैश्चल्यमि
ति सागरोपमः संसारः सागरस्तु इति लसिलप्रसयः॥ ता X जलकी दादि तरंगपतिता
नां न नैश्चल्यं। तथेह कर्मप्रवाहपतितानां मुख्यं स्थापकं स्व X तारयत्स्वरूपो सादित
ब्रह्मासापरोक्षसाक्षात्कारेण विद्यातत्कार्यं वा यं दूरीकृत्य संसारसागरपार
भूतं ब्रह्म प्रापयेत् सर्वः॥ ईश्वरकृपानुपेतेन श्रवणादिना तत्साक्षान्न भवति तदु
पेतेन च भवतीति ईश्वररूपे वा साधारणं कारणं तत्त्वज्ञानोत्पत्तौ॥ मीनादिना पि
सागरसाम्यमुक्तं संसारस्य वेदेः तच्च भगवन्नुरचोत्पलिजन्मजले सुखदुःख
संघपतितं व्यथितं कृपया शरणागतमुद्धर मामनुकम्प्युपसन्नमनन्यगतिं ७

द्मारविंदे पदारविंदे पातीति पतिः श्रियः पतिः श्रीपतिः तस्य पदारविंदे वंदे। ननु पदारविंदद्व

ननु सकारणसंसारोच्छेदस्तत्त्वज्ञानसाध्यस्तज्ज्ञानं च श्रवणादिना नियतं तत्पा
चैतन विना कथं तत्त्वज्ञानोत्पत्तिर्न हि दंडादिनियतो घटः पटहेतुर्नो सघतेरसारं
क्यपरमकारुणिको भगवान् श्रीशंकरस्तदनुष्ठानासमर्थानां तत्त्वज्ञानोत्पत्ती
र्वसाधारणसाधनं स्तुतिनमस्काररूपं पापक्षिं दर्शयति ॥ ॥ दिव्यधुनीमकरं
दे हरिमलपरिखोगसच्चिदानंदे ॥ श्रीपतिपदारविंदे भवभयखेदच्छिदे वंदे ॥ श्री
पतिपदारविंदे अहं वंदे ॥ नमस्करोमि पदे अरविंदे योरभेदापादकः कः परो
धर्मः अरविंदशब्दस्य पदप्रवृत्तौ निमित्तभूतो धर्मोऽवयवार्थोऽन्यपातेन
विनाप्रवृत्तौ पदमात्रे पदार्थमात्रे प्रवर्तेत तस्मात् यमर्थो बोद्धव्यस्तोभ्य
रेकारूपः संकेतः प्रसक्तमिति चेन्नारविंदस्य सणविना हि लालसच्चिसु

४ ये

यारूप स्वरूप पदरूपाभावान्न तत्रारविंदरजद्रुप्रवृत्तिः नापिलक्षणयाप्रवाहतीरव
द्देनाभात्राभावात्प्रवर्त्तते च तत्रारविंदरजद्रुस्तस्माद्धेर्येकौर्यादिसिंहगतगुणयो
[illegible] पासिंहशब्दः पुंसिप्रवर्त्तते गुणसाम्यमादायतत्पाश्चेस्यप्रसादमधुकरासक्ति
[illegible]का साम्यमादायारविंदशब्दः पदयोः प्रवर्त्तते। तद्यायथामधुकरोरविंदकोश
[illegible]रस्य निदाघतापं जहातितथाभगवत्सदं सर्वस्याधंसाधकं मनोमधुकरः
[illegible]सोदारविंदकोशे प्रवेशयविविधं तापं जहातिसचारविंदकोशमधुजसुखमधि
सुखमधिगच्छति। अं केचित्तमधुकरोनिसनिरतिशयपरमानंदलक्षणं लक्ष
क्षणयाश्रुतिमतिपाधंसुखमधिगच्छति। ननुसुखस्यजन्यत्वात्कर्मानुसारेण
सातिशयत्वा[illegible]च्चे कथं निरतिशयत्वं निरतिशयत्वेनित्यचेन्नविज्ञानमानंदं ब्रह्म

४

२ स्य...पत्या वेवस्करवोत्पत्तिभ्रमो बालानां विषयसातिशयत्वे गतज्ञन्यनित्यसुखाकारस्य २
स्करवस्य

अतं दोषत्वेतित्यज्ञानात् ... तुल्येवेक्षमानस्करवभित्यादिभिः श्रुतिवाक्यैः ब्रह्मरूपता प्रतिपा
ज दनीभूत जन्यज्ञानं च तदन्यत्वे तदर्थिनां विषयोपादानं तस्यादिति वाच्यं तदैवशुभकर्मोपस्थि
तिविषयेंद्रियसन्निकर्षजन्यनित्यसुखस्याकारत्वेन सातिशयत्वात् सातिशयितानां
मोवलानां तथैवावगंतव्यः तथा भगवत्प्रसादेनैव यत्र कश्चिज्जगति प्रसादस्तदतिरिक्तस्य
प्रसादस्यैवाभावात् पदारविंदवंदनप्रयोजनमाह भवभयखेदच्छिदे वंदे इति भवः संसा
रस्तस्माद्भयं भवभयं तद्धेतुको नानायोनिवासजनितस्त्रिविधतापरूपः खेदस्तयोः छि
दमत्यांतिकी निवृत्तिर्यौ स्यात् चित्तनिवेशमात्रेणेव न तु मैथुनादिनेव दुःखनिवृत्तिमात्रहेतुत्व
मिति पदारविंदसाम्यमाचार्या एव वर्णयंति दिव्यधुनीति दिवि भवा दिव्या सा चासौ धुनी
च दिव्यधुनी सैव मकरंद इव मकरंदो रसो ययोस्तथा स्नानपानदर्शनस्मरणादिभिः प्राणि
नां दुरितानि धुनोति बाधते कंपयति चेति धुनी पुनः किंविशिष्टपदे परिमलपरिभोग

सच्चिदादेनं । परिमलपरिभोगः सच्चिदानंदोयपो स्तितथा परिमलः सङ्गंधौ ह्यदयस्य परिभोगोस
र्थमाधिकमु संश्वासो विश्वासावानंदश्चेति सच्चिदानंदः सएव परिमलगुणसाम्यात् स परिमलो स्याविभ्
मनो भ्रमरमेहारित्वाद भेदोपचारः सदिसक्तो वैशेषिकादीनां सत्ता सामान्यमादाय सिद्धसाध
नतां तथाहारस्य यैर्थंचित् दिति पदं तैः सत्ताया निरूपतानंगीकाराद् । तस्य मनो भ्रमरहारित्वाभा
वा तू आनंदपदमुपात्तं तस्य चेन संभवति स्करवत्समाविशि [illegible] एवसर्वजनानुभ
वर्तते । तथापि नैय्यायिकादि स्करवदनिःयता स्यां सच्चिदानंदपा कर्तुं सदिति पदं तज्जाड्यवारणा
तु चिदिति दे नैव परस्कारापदारविंद सच्चिदानंदयोर्यद्यपि न भेदस्तथापि [illegible] अन्यं इति न द भेदो
[illegible] प वारो भजनादिक्रियार्थं नन्वभेदे प्रमाणं मलिनता अघोघराहित [illegible] लादयो दो
पाल्पनेति ततो ऽपि भिन्न ग्रहे वाक्यः [illegible] फल [illegible] पदिमाने
नैव [illegible] मलिनता [illegible] साधक [illegible] पठादिवत् अ

न

स्येन दृष्टित स्वरूपशब्दं गावज्ञायास्त्वघेयो ऽल्पस्यादिनरेतस्साधकत्वेऽत्यन्तोन्याश्रयतो ऽद्वैतेव किंच

सतिप्रमेये मानं प्रवर्त्तते सतिवा आधेनमाने प्रयोजनं मेयस्य तत्सिद्धेः प्रागेव सत्वात् असत्यपि

नप्रमाणप्रयोजनं नहि प्रमाणमसत्कर्तुमर्हति किं च प्रमाणप्रमेयं भवति नवा अधेन साधकत्वं घटादिव

त् अंशेसमसरसवदसत्वमेव प्रमाणस्य अभिधेयत्व प्रमेयत्वयोर्व्याप्तेः प्रमाणत्वमभिधेयत्वा

भावान्न प्रमेयताल क्षणयैव प्रकृतिप्रवृत्तेः ननु प्रमाणमनुत्पादकमिति न ब्रूमः किंतु साधकमितिय

दि च ब्रूषे तदा जडेषु तत्प्रकाशस्वप्रकाशरूपे परमात्मनि नैव तदपेक्षा न तु प्रकाशस्य स्वतःसिद्धत्वात् तमे न

व भान्तमनु भाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतेः नन्वनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे

व्याकरवाणि क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारतेत्यादिश्रुतिस्मृतिप्रमाणैर्जीवब्रह्मणोरभेदप्र

तिपादनाद भेदे सेव्यसेवकताकथं स्यादिस्यांशांक्योपाधिकं भेदं दर्शयन् प्रसादयितुं भगवंतं स्तौति

सत्यपि भेदापगमे इति सत्यपि भेदापगमे नाथ तवाहं न मामकीनस्त्वं सामुद्रो हि तरंगः क्वचन

समुद्रो न तारंगः ॥ ३ ॥ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म योसावादित्ये पुरुषः सोसावहमित्या धुक्तेर्जीवब्रह्माभेद

षट्पदीटीका

॥६॥

व

प्रमाणैरैक्यं प्रमभेद प्रतिपाद्यते तथाप्यविद्याकर्मविषयवासनोपहितानां प्रकृतिगतानामात्मनां भेदेवगतेप्यवि
द्यावस्थायां भेदस्याभासतः सत्यपि भेदे माह सत्यपि भेदापगम इति हे नाथ हे ईश्वर रक्षीतादि चतुर्मुखो नानाप्राणि
नां नियन्ता तु ... सत्यपि भेदापगमे सति तथाहं ... यथाग्नेर्विस्फुलिंगा भवन्ति तथाह इति तथ्यमाह
न मामकीनस्त्वमिति मम त्वं ... तथार्थः अंशांशिभाव ... भावो मायाविद्योपाधिकयोः
ईश्वरजीवयोर्वस्तुतः ... ममैवांशो जीवलोके ... अंश इवांशः ननु निरवयवस्यांशांशि
भावस्य ... यथाग्नेर्विस्फुलिंगाः क्षुद्रा व्युच्चरन्ति तथैवास्मादात्मनः सर्वे आत्मानो व्युच्चरन्तीति श्रु
त्यंशांशिभावस्य यथार्थत्वं ... प्रतिपादनात् घटाकाशमठाकाशयोरिव ... भेदभावो न भवतीति दृष्टान्तेन वि
वृणोति सामुद्र इति समुद्रस्यायं सामुद्रस्तरंगः समुद्रस्यांश इत्यर्थः क्वचन देशकालादौ समुद्रस्तारंग
स्तरंगस्यांशो न भवतीति दृष्टान्तमन्ये ... सर्वजन ... भवति सत्यपि भेदापगमे इति पाठे तु हे नाथ
परमेश्वर ... भेदाभावे सत्यपि तवाहं न मामकीनस्त्वं ...
... ननु पारमार्थिक एवमभेदः किमिति ...
ते जीवस्य ... जन्ममरणादि ...

॥६॥

तथासति द्वयोरपि जडत्वं स्यात् इति रघटादिपदार्थवत्तस्य नियतानां तरत्वे बाधादयो
दोषाः स्युः तद्वज्जीवो जडो ब्रह्मभिन्नत्वात् घटवत् ब्रह्मभिन्नस्य जडत्वे न कस्यचि
द्विप्रतिपत्तिरेव जीवभेदे ब्रह्मत्वे वक्तव्यमिति द्वयोरप्यनात्मजडत्वादयो दोषाः स्युः
रिति कस्य ज्ञानेनाविद्यातत्कार्यस्य नाशः स्यात् को वा साधनानुष्ठाने द्वयोरपि जड
त्वात् विज्ञानमानंदं ब्रह्मेति श्रुतेऽप्यपि कोऽब्रह्मणो ज्ञानविषयत्वानुपपत्तिश्च जीवस्य
चाज्ञानाश्रयतानस्यात् घटादिवत् जडस्य चाविद्याकार्यत्वनियमात् ज्ञातेऽपि त
द्विज्ञाने द्वयोरपि ताद्धात्म्यमेवावशिष्यते व्यवहारस्तु कुभाद्यनुगतं भिन्नराशिनं
भेदाभेदप्रतीतिर्द्विधा विघकांतः करणोत्क्रियादीनां भेदाभ्युपगमात् तैरेवमवशिष्यते
ति न काप्यनुपपत्तिः भेदवस्तुत्वेकमेवाद्वितीयं ब्रह्म अजोऽयं स्वेकः क्षेत्रज्ञं चापि मां

षट्पदीटीका

॥७॥

विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत इत्याद्यभेदपरस्मृतिवाक्यानाम प्रामाण्यं स्यात् ॥ २ ॥
अधुना संसारादत्यंतभीतस्तत्तरणोपायं भगवंतमत्यंतसंबोध्य स्तौति उद्धृतनगेति
उद्धृतनग नगभिदनुज दनुजकुलामित्र मित्रशशिदृष्टे दृष्टे भवति प्रभवति न भवति
न किं भवतिरस्कारः ॥ हे मित्रशशिदृष्टे मित्रस्तरणिः शशी चंद्रस्तावेव दृष्टीनेत्रे य
स्य स तथा तत्संबोधनं तथा भवति ते यदि दृष्टे सति तत्त्वमस्यादिजपरोक्षीकृते सति
श्रवणादिजनिताखंडाकाराकारितायां चित्तवृत्तौ प्रतिबिंबिते सति कथितलक्षणस्य
भवस्य संस्कारस्य तिरस्कारः सकारणस्यतेच्छेदः आत्यंतिकी निवृत्तिः किं न भवत्यपि भवत्येवेत्यर्थः
तमेवार्थं स्फुटयति भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यंते सर्वसंशयाः ॥ क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे
इति भगवदुत्कर्षमभिव्यनक्ति प्रभवतीति प्रकर्षेण भवति प्रभवति विद्यते स त्वास्कस्वादिरूपे

स्यो ३

गो ७५

गइति प्रभवंतस्तस्मिन् न परोक्षीभूतस्सन्नयः समो मशकेन समो नागेन समो एभिस्त्रिभिर्लोकैः
अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थित इति श्रुतिस्मृतिशतेभ्यस्सर्वांतर्यामित्वेन विद्यमानत्वात्
तीतिः उद्धृतनग इति उद्धृतौ वृक्षौ नगौ धनदस्य तनयौ यमलार्जुनौ भक्तकरुणया येन स तथा तत्संबोधने
तथा नगधृतीति नगः नाकारादिगणस्तत्र आकारादेशः अथवा उद्धृतो नगो गोवर्द्धनो येन स तथा तत्
संबोधनं तथा रूपं वाल्मीकत्वेन भगवतः कपिकुलसाहाय्यभावेन पद्मोद्धृतो गिरिसमूहो नगः सेतुबंध
नार्थं येन स तथा यद्वा न स्वर्गनरकादिना नतो यो निजजन्मदुःखकामक्रोधलोभमोहादिजगत्सीमापि
गच्छतीति नगोऽयोध्यासंबंधी नरवानरादिरूपो जंतुः समुद्धृतः स्वस्वरूपं नीतो येन स उद्धृतनगः
नगच्छतीति नग इति निरुक्ते स्वत्रापि संभवात् स्वर्गगमनं तु पिनाकिफलानां कर्मणां फलं न तु विष्णु
भक्तेः यद्वा उद्धृता नगा उत्सारिता वृक्षाः प्रस्तराश्च यावंतो मरुदेये येन स उद्धृतनगस्तत्संबोधनं तथा॥
यद्वा उद्धृतो हल्यारापति शालग्रामो नगो येन स तथा यद्वा उद्धृतो बहुमल्ला दृष्ट्वा समानीतो लीलयैव वि

देहगेहेवामकरेणधनुर्लक्षणोपेतेन सन्तया यद्वा क्रोडादिभिर्भ्रमेरुमंदारादूदधिन धादिविनिःसृतः पूर्व्या
धिगंतुमशक्यासाध्या दर्शनकथंयापातक्येनाधिगंतुंशक्यते तस्माद्दुद्धृतोनगोयेनसउद्धृतनगइत्येवोचितं
एवंबलोनिरुक्तयोवगंतव्याः यंथगौरचभपात्रेहलिख्यते उद्धृतायोध्याजंतोयेनि ननगतानतुरुरूपा ए
नेनभक्तपारतंत्र्यंभगवतोदर्शितं नगानूपर्वतानुभिनत्तीतिनगभिदिंद्रस्तस्यानुजोनगभिदनुजो वामनः
ज । तस्यसंबोधनंतथादनुजाःवृत्राद्योदानवास्तेषांकुलंवंशपरंपरासंतानस्तस्यामर्हीवातस्यामित्रःशत्रो
६ कृतिसंकोगिमनसोरगोचरस्यपरमात्मनः कौशल्यादेवक्यादिगर्भनासंभवादस्यातिगर्हित
त्वमपिदधनःदसाजन्मांगीकुरुतेभगवान् दुष्टलक्षणंद्वारीकस्यभगवल्लक्षणाभिमित्याकलय्यभक्त
रक्तलोकस्वभावंपरमात्मानंजोगकीतत्परक्षणार्थंपुनस्तोतिमत्स्याद्दिभिरिति तत्वात्वानन्यगतिकीस्वा
त्मानंतावानिःकामोपिसकामतामधिगच्छनुविशेषणः स्वरक्षणमेवप्रार्थयंते प्रतिपाल्योभवतेसादिना

मत्स्यादिभिरवतारैरघमारवतायता यखिलवसुधां ॥ परमेश्वरपरिपाल्यो भवता भवतापभीतोऽहं
५ हे परमेश्वर भवताऽहं कामादिरूपैराक्रान्तो मच्छरणो यमिति ज्ञात्वा परिपाल्यो रक्ष्य इत्यन्वयः
परां विद्धि आजगदुपादानकारणीभूता माया परमा तस्याः ईश्वरः परमेश्वरः यद्वा परमाः सर्वे ... त्वः
ब्रह्मादयस्तेषामीश्वरः परमेश्वरः यद्वा परमलक्ष्मीः सा ईश्वरस्त्वं परमेश्वरः ननु रावणादीन् जगत्पीडकान्
हत्वा साधुत्राणमनुष्ठितं तत्किमनिष्टं यन्निरस्य त्वत्त्राणमनुष्ठेयमित्याह भगवता भवतापभीतोऽहमिति
भवेति स्वर्गनरकबंधमोक्षादयो यस्मिन्नुत्पद्यन्ते स भवस्तत्संबंधी तापः कामक्रोधादिजन्यो हृदयविदाहस्त
स्माद्भीतोन्यः प्रादिसुखपतितस्य वगतदेहानुसंधानः कथंभूतेन भवता सुरिपलावस्थामवनाद
स्तताहिनाहेनेनाना पुराणान्रसिद्धं भगवतो भक्तत्राणं सूचयति ननु कूलप्रतिकूलयोस्त्वा ...
लीनामपि लतः किमाधिक्यं ... तत्राह आकृष्य लवस्थामिति ननु चेद्धिरण्यकशिपुरावणादीनां वस्था ग
तानां नत्राणमिति भागासिद्धिरिवाच्यं तेषामपि नरकनिदानं कर्म कर्तुं संभवामि स्वस्वरूपं दत्वा निर्वितत्रापि
त्राणमेवावगंतव्यं सानस्रीलं पुरुषमवलो ... रविद्रप्रार्थनया ... करस्पर्शलेपरमेश्वरं पुराणादिभिः ...
पुनः पुनः स्तौति स्वरस्मरणाभिप्रायेण ननु मनः शङ्काघागोचरेण मयाकेन रूपेण वस्था पारक्षितात्त्राह भ

ग

पद्यपदटीका

॥श्री॥

मत्स्यादिभिरिति मत्स्यादिभिरवतारैरवतारवता अथवा सत्वरजस्तमोलक्षणमायागुणोपाधिभि
स्त्रिभिः स्वैरवतारस्य विष्णुब्रह्मरुद्र इति संज्ञात्रये तत्र रुद्रसंहारकस्यैश्वरस्य संहर्तृत्वमेव प्रसिद्धं [illegible]
स्तारांश्च्ययेन रूपेण पालक च तदभिव्यक्तिमत्स्यादिभिरिति मत्स्यादिभिरवतारैरवतारवता [illegible]
रक्षता अनेन पुत्रेण हतुत्रीति वैदित्रत्तीयासो चरेलावितिके च नटीकारः करणेपि [illegible] स्यैवतती
ये स्ववगंतव्यं [illegible] पितनानाजाठरतापतपनभयास्त्र लोवेभ्यो भगवंसेवो
[illegible] प्रार्थयेते दामोदरेति दामोदरयुगमंदिरुकंदरवदनारविंद भवजलधिमथनमंदरपरमंदरम
पनयत्वं मे [illegible] हे दामोदर त्वमेव परमंदरं [illegible] यातु यातु [illegible] भवभयानि [illegible] दूरीकुर्वीत्यर्थः
[illegible] यानि दराण्यत्र [illegible] कर्तुं शक्यं तेऽस्वतुपरमन्तमत्यर्थं ताविद्या [illegible] अन्यथा कर्तुं अशक्य
[illegible] कालमकसा [illegible] बहूनां [illegible] देवानां [illegible] कलिनसमतीतानि [illegible]
[illegible] कदाचिद्बाल्ये [illegible] स्वरूपमवधुद्धोदरे दाम्ना [illegible] नदामतत्उदरे यस्य स दामोदरः
[illegible] कदाचिद्बाल्ये [illegible] उदरे स्वरूपे [illegible] तथा कदाचिद्बाल्ये [illegible] व्याजेनय
[illegible] सुखप्रद [illegible] ननु [illegible] तेनेन [illegible]

६५

॥श्री॥

सामर्थ्यसाधनेस्मदादीनामपि सर्वसामर्थ्यं स्यादिति चेन्न मायोपाधेरीश्वरस्य वशीकृतमायत्वात् अणिमादि
गुणसामर्थ्यात् स्वरूपसामर्थ्याद्वा मायायागुणसामर्थ्याद्वा सर्वसामर्थ्यं अस्मदादीनां त्वविद्यापरवशत्वात् त
तत्र च कर्तृभोक्तृत्वसंसारित्वाभिमानात् क्षुत्पिपासानिबद्धकण्ठत्वात् सर्वथा सामर्थ्यमिवेतीश्वरोचितगुणानौ
पाधिकानाह गुणमंदिर इति गुणाः सर्वज्ञत्वपरमकारुणिकत्वजगन्नियंतृत्वादयो ब्रह्मादिभिरपि संख्यातुमश
क्यास्तेषां मंदिरमिवाश्रितिस्थानं गुणमंदिरं तत्संबोधनं तथा न च गुणानामाश्रयत्वे घटादिवज्जन्यत्वादयो दोषाः स्यु
रिति वाच्यं तेषां तत्र कल्पितत्वेन पारमार्थिकानामभावात् तदापादकत्वे अन्यथा कल्पितस्य रूप्यस्यापि पर्यायसाम
र्थ्यानुपगमे कल्पितरजतसाधारण्यात् शुक्तिकलधौतादीनां रजतधौतता स्यादिति न किंचिदेतत् न कल्पितस्य पा
र्थिकस्य क्वचिदारोपोन्यथारोपस्य सर्वत्र पारमार्थिकत्वे शशशृंगादीनामप्यारोपः स्यादिति वाच्यं लौकिकत्व
रमार्थिकस्यैहानुपस्थितेर्द्वीपस्थितस्य क्वचित्पारमार्थिकस्यैवान्यथात्वस्योपस्थितौ न दृश्यतस्यैवेदानी
नद्बाधमति योग्यत्वेन गतिरजतारेव स्यात् तस्मान्मायागुणारोपाधिष्ठानत्वेपि गुणमंदिरेति
रत्वादिति शंका समुद्भवः गुणगुणिनोर्द्वयोरप्यारोपानुपगमान्नत् पुंक्ता बेसरः स्कंदरे क्वा...दसादृश्यं
महत्सर्वह् हरं वदनारविंदसौंदर्यं यस्य तत्संबोधने तथा उक्तं च श्रीभागवते साक्षान्मन्मथमन्मथ इति

विधिशिवादिमोहकस्य कामस्य कामरूपेण श्रीमनस्स्ररूतः सन्मोहकोभवति साक्षात्सचातं म्मेतेव
नसंतादिस्सतायंनिनैवेस्वर्थः वदनमेवारविंदं हंसासनायेनिगममधुम्न्याविलात अरविंदसाम्यमुप
याह् रनिरवमधुनागोपीषट्पदचित्तहारित्वात् प्रसादाधिक्योच्चारविंदसाम्यंपदनस्यतत्संबो
धनं हेसुंदरवदनारविंदपंचकादिपुष्पगंधेनतदाधारपरागंधवत् सर्वव्यापकसौंदर्येणस्करास्कुरनगपन्न
गादीनां सौंदर्यंनत्सौंदर्यंकिंनवकुंकुमांकं नंदव्रजगावत्साकलुष्यध्यानेनापिब्रह्मादिभिस्सख्यातुमशक्या
स्तास्तलभामधुरस्वरं स्वभावादेवोवेदंतिजानातीतिगोविंदस्तत्संबोधनंतथा उक्तंचश्रीभागवते कृष्णवत्से
रसंख्यातैर्यूथीकृत्यस्वकान्स्वकान् चारयंतोर्भकलीलाभिर्विजह्रुस्तत्रतत्रह यद्वास्वस्वामिसंबंधेनगाः विंद
तेलभतइतिगोविंदस्तत्संबोधनंतथा वाग्गोभिर्वेदैश्चैवमिरेवचेघतेगोचरीक्रियते इतिगोविंदस्तत्संबोधनं
तथा तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेः औपनिषदत्वात्तमनउपनिषदतिरिक्तप्रमाणाविषयत्वंतदुपपति
रज्ञान्यज्ञानबाध्याज्ञानविषयत्वमिसवगंतव्यं तेनप्रमाणविषयत्वेनउत्तोघनुमानोदयः एतेनआगमत्वमुक्तं
भगवतोदर्शितं जलधिमंथनेच तुमंदरवत्तसेवकुमभुम्सतारजलधिमथनेनन्निर्वृत्तोमंदरवदनकोऽस्येत्यर्थः
तत्संबोधनेहेमवजलधिमंदरअनेनभगवतोमत्स्यप्रथमावतारचिस्सुचितं ६ षट्पदेनपरमेश्वरमस्तस्तकत्वेदानीपुरु

मारणं वांछितार्थप्राप्तव्रतं षट्पदीपठनमिति समुल्लिखन् भगवच्चरणशरणस्थिति एवं च षट्पदीपठनं प्रार्थयते नारायणे
ति नारं जीवसमूहो अयनं मंतर्यामित्वेनाश्रयो यस्य सः नारायणः अथवा जीवसमूहस्यायनं प्रवृत्तिर्यस्मात्स तथा तत्संबोधने
तथा ॥ लक्ष्मीनारायणार्थतायाः प्रसिद्धत्वात् नारायण करुणामय शरणं करवाणि तावकौ चरणौ इति षट्पदी मदीयवदनसरोजे सदा
वसतु ॥ ७ ॥ हे करुणामय करुणाप्रचुर नारायण हे ... तावकौ चरणौ शरणं आश्रयं करवाणि कीदृशौ तव चरणौ आश्रयामि
सर्वैः संविल्लक्षणस्वरूपयोश्चरणयोः कार्यत्वासंभवाच्चरणे नाश्रय ... ...
इति यद्वा नानार्थत्वाच्चरणासंततस्थाने ... ... तावकौ चरणौ शरणं करवाणि अतिवद्धमत्याद्धदि
धारयामीत्यर्थः ननु शरणीकरवाणीति किं स्यादिति चेन्न एकवचनांतोपि शरणशब्दो द्विवचनांतचरणशब्दविशेषणत्वादिवचने वेदाः
प्रमाणमितिवत् न च करणार्थ एवं स्यात्तु ... स्थापनार्थत्वात् पुत्रिवाच्यं मद्गृह इह स्तकुरु चरणौ ... कुर्वीति दानस्थापनयोः
संभवात् एवं दानं कुरु पात्रं वस्त्रादिग्रहणमिति रेकुर्वीयादौ दानस्थापनार्थत्वं तथातुः ... प्रसिद्ध एव लोके राजादिभ्यः पाणिग्रहणपुर
कं दत्त्वा यति तथा कालान्तरे ... शरणं हस्तात् एवं च षट्पदीपठनं प्रार्थयते इति षट्पदिका षट्पदी पद्यानि षट्पदानि
ता नार्था तेन ... ये ... श्लोकाः षण्णां पदानां समाहारः षट्पदी समासान्ते ईप् इतर ... षट्पदीभ्रमरी
स्थेर्येण यथा सरोजे वसति तथा वदनमेव सरोजं तस्मिन्मदीये मम वदनसरोजे सदा निरंतरं वसतु तिष्ठतु । किमिति आकांक्षायां
षट्पदीकस्येति विवक्षायां षट्पदी निर्मातुः श्रीशंकराचार्यस्य अनेन भगवच्चरणस्मरणपूर्वकं षट्पदीपठनं पदार्थचतुष्टय
हेतुर्भवतीति ध्वनितं यद्वा मम वदनसरोजे वसति ... स्वरूप ... आदि ... अपितु विशिष्टम ...

वल्लूपापाघ्राणां मल्हादादीनामिनानुग्रहमेवप्रार्थयते यथारवतामाभयंकु वेतुभयामपनेष्यामीतिराहं तवास्य तान् सिंहाविर्भावे
स्तंभध्वनिवत् ध्वनिं दत्तवता नाथ यथा भागवतमुख्यानां रक्षां कृतवानसि तथा संसारलक्षणं दैत्यमपनीय तत्संबधित्रिविधतापान्नो
रक्षेति ध्वनितं शंकरवदनसरोजगतभाष्यादिमधुनाविद्धचित्तममहारित्वसाधर्म्याद्भ्रमरोपचारः यद्वा तदुक्तसाधनोत्पन्न
ज्ञानेनाविद्यानकार्यहारित्वात् तथा स्वाज्ञानात्यन्तिकरणमेवहरणमिति ननु समस्तश्लोकेषु षट्पदीति समासस्तावयवेनादानमा
स्वाधीनमरतिमान्यं नारायणकरुणामयेति समस्तश्लोकस्य फेरस्कृतिपर्यन्तेन मं बहिर्भूतलोसमाणपषट्पदेव यथैकस्मात्सरो
जातरेपविष्णाषट्पदी भ्रमरीनुपारेयं द्व्याधपहाय तत्साधनमृतमधुमात्रं पिबति तथा शंकरमुखपंकजाद्वाविर्भूते यं षट्पदीमित्रमु
वनेसरोवरस्फुरद्गवघनोलक्षमलाकमलोदरेप्रविष्टाय चपलानुपादयं न किंचिन्न यापिप्राचीमुनयाम देवादिमोक्षे निसानमृतमज
नमधुतमपदवाक्यरसनैहि मेलापिबतिनैव धातितरां अमसमन्वयाविरोधसाधनफलानीसप्यायचतुरूपार्थीवगंतव्यः तत्रावि
श्लोऽइतिप्रथमपदेन सम्यगन्वयसमन्वयसमन्वयः सर्वेषां वेदांतानां साक्षात्परंपरया ब्रह्मात्मैवेति समन्वयो निरूपितो
ब्रह्मोऽव्ययः तदनु भगवच्चरणशरणताबन्धु वलंबनं समुद्धृतरंगदशांते तज्जीवब्रह्मैणारमेवप्रतिपादनं चेत्साम्यां ग्राहिप्रमाणानां सवि
रोधोऽप्याप्तत्वदर्थवगंतव्यं भवति इहेत्थं परोक्षीकृते भवतिरस्कारः किं न भवेनीरूपस्या रोधज्ञानेन सा धनं शिक्षप
रेऽप्रामाण्यानुसारेणेतत्समस्यादिरेवेति साधनमुक्तं अविघातस्य यम्प्रारब्धादिषु सत्सु भवतापरूपेरसंभवात् ब्रह्मवि
द्याफलमविघातकालक्षि निरतिशयितिरस्कृतमिति संध्याय खलुहृदयं अयमेकश्लोकयोर्नेदः आयोऽक्षरणं चोक्तंप्रदोषतंत्र
नृद्रि यस्याः पादे प्रथमे द्वादशमात्रास्तथा तृतीये पि अष्टादश द्वितीये चतुर्थे पंचदश सा आर्येति केचित्तु भ्रमरीपदषट्पदीति
संरक्षावाह्यनारायणकरुणामयेतिश्लोके निरुक्तायाविभक्त्यंतापषट्पदीसाममवेदेनसरोजे सदा वसति तिष्ठति एवं कैरे ॥८

॥१४॥

22

टीकाकार्यमनंतं सम्यक् कृतिवार्यसद्गुरोः कृपा मसकृतत्त्वबोधा सर्वविद्भूचि स प्रसादिनी॥ ॥ ॥इति श्रीमत्परमहंसप
रिव्राजकाचार्यवेंकुंटशिष्येण ब्रह्मात्मा महाभूताकारस्थूलसूक्ष्मकारणदेहोपचारिकि ब्रह्मेति संज्ञा कारणीभूते तमोगुणविशिष्ट
त्वादुदः सहजो ब्रह्मोपाधिस्तत्स्वेन कारणेवोदितः जन्माद्यस्य यतः [illegible] ब्रह्मादिप्रमाणगोचरः स्वप्नेगणो यतानि
मिलित्वा नामादिजन्मोत्पत्तिमिंगीतद्रूप ब्रह्मसंसाक्षोपाधिक्येन तस्य संज्ञासहितसबाधिरहितत्वात् तथात्मोवोपि त्रिविधः उपा
धिभेदेन विश्वतैजसप्राज्ञसंज्ञाभेदमधिगच्छति अविद्यांतःकरणस्थूलशरीरविशिष्टो जाग्रदवस्थाभिमानी विश्वः विश्व
एव स्थूलशरीराभिमानरहितसूपाधिस्वावच्छिन्नः स्वप्नाभिमानी तैजसः शरीरांतःकरणोपाधिद्वयविहीनांतःकरणतत्
संस्कारावच्छिन्नाज्ञानमात्रविशिष्टः सुषुप्त्यवस्थाभिमानी प्राज्ञः एवं संबादिव ज्ञातास्वरूपबकचतुर्मुखाद्याः संज्ञा
उक्त्यासारस्वतिश्रीभवानी याघाद्य उपेवोपाधिभेदेन स्वज्ञानवर्गतव्या सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति श्रुतेः ननु सर्वात्मक
त्वेन सर्वं सर्वदा चेत्सत्त्वमात्मनः कथमिहलोकपरलोकादौ कर्मनिबंधकेनात्मनो पापुराणादौ प्रसिद्धात्स्यान्नूजी धर्म
सांद्रिष्टाशंकयाह यथा चंद्रिकाणामिति चंद्रिकाश्चंद्रप्रतिबिंबाल्लक्षणया [illegible] च्यंते चंद्रकार इति पाठे पिचंद्रप्रतिबिंबाए
वायगतव्योः स्वार्थे कप्रत्ययः यथाकाशोदेहाप्यमानुस्य चंद्रमसश्चंचलत्वस्थूलमलिनत्वादिधर्मसंभवेपि जलगतावे
नवशापातदुर्नेत्रेन प्रतीयंते प्रतिबिंबद्वारा तेषां देहे विष्णोर्व्यापनशील इहपुराणप्राप्तवर्णितकर्मकार्यसंसारमंडलेआ
ध्यासिकसंबंधो बंधादुर्लिंगते चंचलत्वंमहदास्तदाधिष्ठानत्वेनाधिगच्छति ननु निरस्तधर्माधर्मसंबंधोपिकापितस्यासं

त

ते

भवति ध्यायतीव लेलायतीवेति श्रुतेः न चान्यथा ख्यातमुपगमोऽत्र इति वाच्यम् अत्र सर्वधर्मविशिष्टस्यात्मनः बुध्यादि
रागेपाम्युपगमात् ऊर्मिणोऽन्यत्र सत्वानभ्युपगमात् अतः घंकावका [illegible] लेशोऽपीति सर्वमनवद्यं ॥१॥ ॥६२॥ ॥६३॥ ॥
॥ ॥६१॥ ॥इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीवैकुंठाश्रमाचार्य [illegible] आनंदगिरिणा विरचिता वेदांतसिद्धांतदी
पिका समाप्ता ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥संवत् १८४७ शके १७१२ साधारणनाम संवत्सरे माघमासे
कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां सौम्यवासरे श्रवणनक्षत्रे शिववेयोगे तद्दिने मुहूर्ते द्वयोपरि इदं पुस्तकं समाप्तं जातं सत्यनिव
रदपुस्तकं बालकृष्णात्मज [illegible] यावदवस्तु [illegible] सीतारामेण लिखितं स्वार्थं परोपकारार्थं च ॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥
यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयतां ॥१॥ नैका [illegible]
[illegible] तथा ॥ [illegible] हस्तेन [illegible] पुस्तक लक्षणं ॥२॥ भग्नपृष्ठकटिग्रीव [illegible] अधोमुखं ॥ कष्टे
न लिखितं ग्रंथं यत्नेन परिपालय ॥३॥ मल्लिकापुरनामे लिखितं ॥ [illegible]

९२

[OrderDescription]
,CREATED=21.10.20 15:56
,TRANSFERRED=2020/10/21 at 16:00:00
,PAGES=24
,TYPE=STD
,NAME=S0004323
,Book Name=M-1899-SHATPADI TIKA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,